

RŪTA MARIJA VABALAITĖ

Vilniaus pedagoginis universitetas

KELYJE Į ŽMOGAUS TOBULUMĄ: SPINOZOS MORALĖS FILOSOFIJA

On the Way to Human Perfection: Spinoza's moral philosophy

SUMMARY

An article deals with ethical thought of Benedict Spinoza. Morality and ethics is a concern of Spinoza most in his work "Ethics" some ideas are in "Theologico-Political Treatise" and in "Political Treatise". The ideas of morality and religion, morality and state, good and evil, the power of emotions and reason and the concept of freedom are studied. He relates all our emotions to pleasure, pain and desire. These emotions result from the mind's inadequate knowledge and determination by external forces. The emotions arise in accordance with universal and necessary laws, like everything else in nature. These laws concern the mind in so far as it is partial or inadequate cause of its affections. So we need to ground our cognition in adequate ideas in order to attain freedom. Freedom is explained as capacity to act rather than to be governed by the passions. The good is identified with what is useful to preserve one's being and the bad with what is harmful for this matter. Virtue is directly correlated with knowledge. On the one part through understanding our passions and their causes we are able to gain some control over them. On the other part our happiness is manifested essentially in the exercise of reason.

SANTRAUKA

Straipsnyje nagrinėjama Benedikto Spinozos etinė teorija. Moralės ir etikos klausimai daugiausiai tyrinėjami Spinozos veikalė *Etika*, kai kurių minčių esama *Teologiniame politiniame traktate* ir *Politiniame traktate*. Analizuojamos moralės ir religijos, moralės ir valstybės, gėrio ir blogio, emocijų ir proto galių ir laisvės sampratos. Autorius visas mūsų emocijas sieja su džiaugsmu, sielvartu ir troškimu. Šios emocijos kyla iš neadekvataus pažinimo, kai protą determinuoja išoriniai veiksniai. Emocijos atsiranda pagal universalius ir būtinus dėsnius, kaip ir visa kita gamtoje. Šie dėsniai veikia protą ir jis būna dalinė, neadekvati savo afektų priežastis. Tad norint būti laisviems, reikia savo pažinimą grįsti adekvačiomis

RAKTAŽODŽIAI: laisvė, būtinybė, idėja, emocija, gėris, prigimtinė teisė.

KEY WORDS: freedom, necessity, idea, emotion, good, natural right.

idėjomis. Laisvė yra aiškinama kaip galimybė veikti, o ne būti pasyvių būklių valdomam. Gėris tapatinamas su tuo, kas naudinga išsaugant savo būtį, o blogis – su tuo, kas tam kliudo. Dorybė yra tiesiogiai siejama su pažinimu. Suprasdami savo emocijas ir jų priežastis mes galime šiek tiek jas suvaldyti, o proto tobulinimas sudaro mūsų laimę.

Benedicto Spinozos etikos ypatybė – moralės problemų svarstymas, naudojantis geometrijos metodu. Metodo pasirinkimas nėra atsitiktinis. Autorius įsitikinęs, kad egzistuoja viena substancija ir mes patys esame jos apraiškos, tad visa tai, kas yra, reikia ir yra įmanoma pažinti remiantis tais pačiais, visoje visatoje veikiančiais dėsniais. Kartais Spinozos teiginiai skatina interpretatorius tvirtinti, kad žmogaus jausmų bei poelgių paaiškinimas mechanikos principais leidžia neigti religija paremtą etiką. Vargu, ar tai yra taip paprasta. Spinozos koncepciją vieni kritikai laiko beveik ateistiška, kiti – didžiai teologiška. Kaip ir kaip būtų, spinoziškoje moralės filosofijoje absoliuto vaidmuo yra žymiai ryškesnis negu karteziškoje, bet esminės šių autorių etikos idėjos yra panašios. Aptardami Spinozos teoriją, panagrinesime jų panašumus ir skirtumus. Kita vertus, neįmanoma nepasiduoti Gilles'o Deleuze'o kvietimui laikyti mūsų autorių ir ne judėjišku, ir ne

krikščionišku, ir ne kartezišku. Taigi dėmesį sutelksime ir į savitas Spinozos mąstymo linkmes.

Spinozos palikimą sudaro keli moralinės ir politinės filosofijos veikalai, žinomiausias jų – *Etika* (1677). Kiti: *Traktatas apie proto patobulinimą* (1677), *Teologinis politinis traktatas* (1670), *Politinis traktatas* (nebaigtas). Tiesa, juose nagrinėjamos ne vien etikos problemos. Norint suvokti Spinozos etiką būtina išsiaiškinti jo būties sandaros interpretaciją. Mąstytojas siekia įveikti dekartiškąjį mąstymo ir tįsumo dualizmą, postuluoja substanciją, turinčią be galo daug atributų ir pasireiškiančią modusų pavidalu. Substanciją galima suprasti kaip visiškai autonomišką būtį, atributus – kaip esmines jos savybes, o modusus – kaip daugybę patiriamų individualių jų reiškinių. Egzistavimas yra būdingas substancijos prigimčiai, ji yra pati savęs priežastis. Tai būtinas, amžinas, begalinis, vientisas, nedalus, visagalis, nepaprastai tobulas esinys – Dievas arba gamta.

RELIGIJA IR MORALĖ

Kaip jau minėjome, interpretatoriai nesutaria dėl Spinozos religijos filosofijos įvertinimų. Dėl filosofinio Šventojo Rašto aiškinimo jo koncepcija nebelaikoma teologine, *Teologinis politinis traktatas* liudija naują mąstymo kryptį – religijos filosofiją. Šiame traktate polemizuojama su to laiko religinėmis doktrinomis, her-

meneutiškai tyrinėjamos Biblijos ištraukos, nurodomi proto ir religinio tikėjimo skirtumai. Proto veiklos sfera yra „tiesa ir išmintis“, teologijos – „pamaldumas ir paklusnumas“¹.

Spinoza kritikuoja nesutarimus religijos klausimais, smerkia bausmes už savarankiškus Bažnyčios tradicijos svarsty-

mus. Mąstytojas pastebi, kad krikščionys be reikalo ginčijasi, nekencia vienas kito, tikėjimą paverčia vien ritualų laikymusi ar pasipelnymo iš padėties bažnytinėje hierarchijoje šaltiniu. Filosofas teigia, kad būtina kiekvienam palikti teisę savarankiškai aiškintis tikėjimo paslaptis ir laisvę garbinti Dievą pagal savo supratimą. Spinozos nuomone, kiekvienas turi teisę galvoti, ką nori ir kalbėti ką galvoja. Ar tikėjimas yra deramas, galima spręsti tik iš žmogaus veiksmų. To, kas tikėdamas tiesa darosi nepaklusnus, tikėjimas nėra teisingas, teisingesnis tikėjimas yra to, kas tikėdamas tuo, kas klaidinga, išlieka paklusnus. Kaip Dievo įstatymai buvo aprašyti Biblijoje lėmė tai, kad jie neatmenamais laikais buvo duoti žydų valstybei, tad šiandien jie tiesiogiai neatskleidžia tiesų apie pasaulio tvarką, nepadeda pažinti Dievą ir jį mylėti. Dievo žodžio originalo neliko, bet tikroji religija yra įrašyta žmonių širdyse. Tikrasis Dievo garbinimas esąs paprastas jo minties supratimas, atsidavimas jam visa širdimi, laikantis teisingumo ir meilės principų. Tikėjimui reikia ne tiek išorinių veiksmų, kiek dvasios paprastumo ir tiesumo, kurių nei įstatymų galia, nei visuomenės autoritetas žmonėms negali primesti. Jėga ar įstatymas nepriverčia tapti palaimintuoju, tam reikalingas pamaldumas ir broliški pamokymai. Visuotinė religija moko to paties, kaip ir natūrali proto šviesa. Pranašų autoritetas esąs reikšmingas tik prak-

tinio gyvenimo ir tikrosios dorybės atžvilgiu. Pranašai kalbėjo pagal savo epochos prietarus, jų mintys yra skirtingos. Tikėti istoriniais pasakojimais nebūtina, bet vis dėlto juos skaityti yra naudinga, nes jie pateikia elgesio pavyzdžių, padeda pažinti žmonių papročius bei padėti, geriausiai suvokiamus iš jų veiksmų, leidžia protingai pritaikyti mūsų poelgius prie jų gyvenimo būdo, pamoko paklusnumo. Tikėjimo laisvė kyla iš prigimtinės žmogaus teisės, apimančios tiek, kiek apima asmens norai ir galia. Niekas nėra įsipareigojęs gyventi pagal kito siekius, kiekvienas, perduodantis savo teisę gyventi pagal savo polinkius valdantiejiems, išlaiko dalį savo teisių. Geri poelgiai žmogui teikia dvasinę ramybę, filosofo žodžiais, – Šventąją Dvasią.

Matyt, Spinozai judaizmo studijos turėjo įtakos, nes meilės artimui principas niekur neiškeliamas kaip pats svarbiausias. Meilę žmogui autorius visada siūlo derinti su teisingumu. Mąstytojas originaliai interpretuoja priesaką apie meilę priešui. „Atsukti kitą skruostą“, „atiduoti marškinius“ nesą absoliutūs elgesio principai. Jie tinka tik valstybėse, kurioms stinga teisingumo. Reikia neleisti blogiems žmonėms būti blogais: „gerai sutvarkytoje valstybėje, kur vykdomas teisingumas, kiekvienas, jei jis nori jaustis teisingas, privalo iš teisėjo reikalauti sankcijų – ne keršydamas, bet siekdamas teisingumo ir savo tėvynės įstatymų išsaugojimo.“²

MORALĖ IR VALSTYBĖ

Spinozos nuomone, žmonės dažniausia elgiasi pagal savo prigimtį, bet kai

kuriuos gyvenimo aspektus lemia jų pačių sprendimai. Fizinė sveikata ir ramus

gyvenimas, anot mąstytojo, priklauso ne vien nuo bendrosios žmonių prigimties, bet ir nuo išorinių aplinkybių. Tad šiuo aspektu gerovę užtikrina tinkamas valdymas, protingai tvarkoma visuomenė.

Pirmiausia buvo prigimtinė būklė iki bet kokių įstatymų; vėliau atsirado dieviškasis įstatymas, iš pradžių įtvirtinantis Dievo ir jo tautos santykius, paskui išplėstas ir kitiems, įtvirtinantis bendras žmogiškas dorybes; galiausiai buvo priimti pozityvūs įstatymai, sukuriantys atskirų valstybių tvarką, priklausančią nuo atskiros tautos charakterio. Filosofo prigimtinės būklės ir valstybės kilmės samprata yra panaši į hobsiškąją. Spinoza kartoja, kad žmogus žmogui priešas, kad žmonės yra savanaudžiai ir kad valstybės įkuriamos tam, kad būtų taikiai suderinti šių savanaudžių interesai. Susitelkti į bendriją paskatina ne protas, bet jausmai – baimė, keršto troškimas, viltis. Įstatymus žmonės sukuria sau ir kitiems kaip tam tikrą gyvenimo būdą, dėl kurio visiems tampa saugiau ir patogiau gyventi. Prigimtinėje būklėje nėra nusizengimų ar neteisingumo, bet nėra ir įtvirtintų žmogaus teisių. Kiekvienas turi tiek pat teisės, kiek ir galios, o ši nėra didelė. Spinozos požiūriu, žmonės nemėgsta vienas kitą, jiems būdingas poreikis sutarti tarpusavyje, net laukiniai vienas kitam padeda. Valstybė būtų nereikalinga, jeigu žmonės vadovautųsi savo protu. Tuomet užtektų juos pamokyti moralės taisyklių ir visi darytų tai, kas visiems yra naudinga. Kadangi žmonės dažniau vadovaujasi emocijomis negu protu, reikalinga valstybė, turinti galios priversti laikytis įstatymų.

Valstybė susikuria sutarties pagrindu, jei tik ji pasisavina „kiekvieno teisę už save atkeršyti ir spręsti, kas gera ir kas bloga. O todėl ji privalo turėti galią nustatyti bendro gyvenimo tvarką, leisti įstatymus ir juos įtvirtinti ne apeliuodama į protą, kuris nepajėgia suvaržyti emocijų, bet grasinimu. Tokia visuomenė, kurią įtvirtina įstatymai ir galia išsaugoti save, vadinama valstybe, o tie, kuriuos gina jos teisė, – piliečiai.“³

Kitaip negu Thomas Hobbesas, Spinoza pabrėžia, kad ir valdovai privalo paklusti įstatymams. Nors įstatymai suvaržo žmonių priešišumą, pakeisti žmonių prigimties jie negali. Išmintingi valdovai turėtų naudotis tais žmonių jausmais, kurie naudingi valstybei, vėliau žadinti viltį piliečiams įgyti kokią nors gėrybę, negu juos gąsdinti bausme. Tinkamas elgesys, motyvuotas tik baime patirti sankcijas, nėra teisingas. Kristus buvo atsiųstas tam, kad žmonės būtų paskatinti gerai elgtis ne vien dėl įstatymų, bet ir dėl dvasinio apsisprendimo. Teisuolis tinkamai gyvena, nes suvokia būtinybę laikytis įstatymų, jam būdingi meilė, džiaugsmas, prielankumas, gerumas, ištikimybė, romumas bei susivaldymas. Žydų valstybė buvo stipri todėl, kad visi kas septynetą metų privalėję studijuoti Įstatymų knygą, tad įstatymai visiems būdavo žinomi ir aiškūs. Jie reglamentavo visą gyvenimą, žmonės buvo prie to įpratę ir jausdavosi laisvi.

Žinoma, mąstytojas pastebi ir neigiamas žmonių savybes. *Politiiname traktate* jis rašo, kad gerų piliečių yra mažai, cituoja Ovidijaus žodžius: „mes visada norime uždrausto vaisiaus ir trokštame

to, kas neleidžiama“⁴. Neverta tikėtis, kad žmogus rūpinsis kitais labiau nei savimi. Jis gina svetimą interesą tik tiek, kiek šitaip tikisi įtvirtinti savąjį. „Niekas nėra labiau linkęs pavyduliauti, kaip silpnadvasiai, ir jog jie stengiasi žmonių poelgius įsidėmėti labiau tam, kad pasmerktų, o ne kad pataisytų, ir, pagaliau, jog jie giria tik silpnadvasiškumą ir juo didžiuojasi, tačiau taip, kad vis dėlto atrodytų silpnadvasiai“⁵ – teigiama *Etikoje*, įdomu atsiminti tai, jog daug vėliau Friedrichas Nietzsche panašiai charakterizuoja vergų moralę. Žmonėms būdingi godumas, pavydas, pyktis, neapykanta, gudravimai. Dar daugiau, filosofas įspėja, jog geroje valstybėje niekas neturėtų būti nesąlygiškai priklausoma nuo kieno nors sąžiningumo, nes tai nepatikima, kiekvienas kada nors pasiduoda pagundai nusižengti.

Kyla klausimas, ar įmanoma įveikti individų egoizmą. Spinozos nuomone,

nuo beribio egoizmo gelbsti tas pats savanaudiškumas. *Etikoje* skaitome, kad „žmogui nėra nieko naudingesnio už žmogų; žmonės, sakau, savo būčiai išsaugoti negali geisti nieko vertingesnio už tai, kad visi dėl visko taip sutartų, jog visų sielos ir kūnai sudarytų tarsi vieną kūną, jog visi kartu kiek galėdami siektų išsaugoti savo būtį ir visi kartu ieškotų visiems bendros naudos. Iš to išplaukia, kad žmonės, valdomi proto, t.y. žmonės, kurie ieško sau naudos vadovaudamiesi protu, negeidžia sau nieko, ko netrokštų ir kitiems žmonėms, o todėl jie teisingi, ištikimi ir garbingi“⁶. Dar daugiau, tyrinėtojai pažymi, kad mūsų autoriaus teoriją galima suprasti ne vien kaip žmogiškų santykių, bet ir žmogaus santykio su gamta etika, nes čia visos būties pagrindas yra Dievas arba gamta, o žmogus traktuojamas kaip sudėtinė gamtos dalis, paklūstanti tiems patiems dėsniams, kurie valdo visą gamtą⁷.

LAISVĖS SAMPRATA

Spinozos filosofijai būdinga griežtas determinizmas. Kaip jau minėjome, pirmoji visko, kas egzistuoja ir yra suvokiama, priešastis esanti vienintelė substancija. Visa „egzistuoja Dieve, ir visa, kas vyksta, vyksta vien tik pagal begalinės Dievo prigimties dėsnius“⁸. Viskas egzistuoja dėsningai, tad net Dievas neturi galimybės laisva valia pasirinkti pasaulio tvarką. Netikslu būtų sakyti, kad Dievas numato visą kūriniją, nes jo intelektas, valia ir galia yra viena ir tas pat, jis veikia amžinybėje, kur nėra ankstesnių, dabartinių ir vėlesnių laiko momentų, tad

suvokimas, sprendimas ir veiksmas sudaro vienį. Visatoje negali būti nieko atsitiktinio, nes visagalis Dievas amžinai lemia dalykų egzistavimą ir be jo nėra jokios kitos priešasties, kuri ką nors galėtų determinuoti veikti. Atskiri daiktai yra Dievo atributų būsenos arba modusai, kuriais Dievo atributai išreiškiami apibrėžtu būdu, bet mūsų suvokimui atsiskleidžia ir pačių esinių priešastiniai ryšiai. 28-oje teoremoje teigiama: „kiekviena atskirybė arba bet kuris baigtinis ir riboto egzistavimo daiktas gali egzistuoti ir būti determinuojamas, veikti tik

tada, kai egzistuoti ir veikti jį determinuoja kita priežastis, kuri taip pat yra baigtinė ir riboto egzistavimo. O ši priežastis savo ruožtu taip pat gali egzistuoti ir būti determinuota veikti tik tada, kai ją egzistuoti ir veikti determinuoja dar kita priežastis, kuri taip pat yra baigtinė ir riboto egzistavimo, ir taip iki begalybės.⁹ Gamtoje nėra jokių tikslų bei jų siekimo, patys žmonės išgalvoja tikslus priežastis. Viskas veikia dėsningai, žmogų apibrėžia jo esmė – potraukis save išsaugoti, šis potraukis determinuoja ir siešius, ir kūno veiklą.

Vis dėlto žmonėms atrodo, kad jie turi laisvą valią. Filosofas teigia, jog žmonės klysta, manydami esą laisvi. Jie laiko save laisvais, nes įsisažmonina savo norus ir siekius, o savo norų ir siekių priežasčių nežino. Pasak Spinozos, „*laisvu* vadinamas tas daiktas, kuris egzistuoja vien tik dėl savo prigimties būtinumo ir pats save determinuoja veikti. O būtinu, arba veikiau priverstiniu, vadinamas tas daiktas, kuris yra kito determinuotas egzistuoti ir veikti tam tikru bei apibrėžtu būdu.“¹⁰ Taigi siela, kuri veikia vien pagal savo prigimties dėsnius – t.y. protą, yra laisva. Siela paklūstanti emocijoms, t.y. ta, kurią determinuoja neadekvačios idėjos, yra iš dalies pasyvi, tad ne-

laisva. Norint įgyti laisvę reikia tapti laisvu nuo emocijų, nes „emocijoms paklūstantis žmogus nevaldo savęs – jį valdo likimas, kuris turi tokią galią, kad dažnai žmogus, nors ir matydamas tai, kas geriau, priverstas pasiduoti tam, kas blogiau.“¹¹ Be to, savaime suprantama, jog mūsų laisvę gali riboti nepažintos išorinės priežastys.

Laisvę mąstytojas laiko dorybe, teigia, jog būtina pažinti būties tvarką, įsitikinti kad viskas yra dėsninga. Tuomet į pasaulį imsime žiūrėti be emocijų, tarsi amžinybės požiūriu. „Stipraus charakterio žmogus turi omenyje tai, kad viskas išplaukia iš dieviškos prigimties būtinumo; o todėl visa, ką jis mano esant atgrasu ir bloga ir kas, be to, jam atrodo nedora, siaubinga, neteisinga ir niekiniga, kyla iš to, kad jis pačius daiktus suvokia sujauktai, nerišliai ir neaiškiai.“¹² Pažinę amžiną tvarką ir jai paklūse, išsigelbėsime nuo jausmo, jog esame nuskriausti likimo. Sielvartavimas dėl to, kas net negalėtų būti kitaip, visada yra beprasmiškas¹³, tad verčiau ramiai laukti ir pakelti likimo permainas. Teisingiausiai elgiasi tas, kas nenusileidžia savo geismams, yra išmintingas, pažįsta Dievą ar jo kūriniją ir veikia taip, kaip skatina meilės ir pareigos jausmas.

GĖRIS IR BLOGIS

Anot Spinozos, gėris ir blogis nėra absoliutūs, jie priklauso nuo individo vidujybės. Kas yra gera, o kas – bloga, kiekvienas sprendžia remdamasis savo emocijomis. Patys savaime dalykai nėra nei blogi, nei geri, mes laikome gėriu

tai, ko siekiame, blogiu – tai, ko vengiame. Filosofo žodžiais, gėrio ir blogio terminai „nežymi nieko teigiamo daiktuose, imamuose savaime, ir yra tik mąstymo modusai, arba sąvokos, sudaromos lyginant daiktus vieną su kitu. Juk vie-

nas ir tas pats daiktas gali tuo pačiu metu būti geras ir blogas, taip pat – nei toks, nei toks. Pavyzdžiui, muzika gera melancholikui, bloga gedinčiam, o kurčiam ji nei gera, nei bloga.“¹⁴ Jei mes manome, kad kas nors atitinka mūsų prigimtį, yra pravartus mūsų gerovei, palaiko mūsų veikimo galią, padeda pažinti tikrovę, tai pavadiname gėriu. Daikto gerumas sutapatinamas su paprasčiausiu jo naudingumu. Veiksmai taip pat savaime nėra nei geri, nei blogi, gerais jie vadinami tuomet, kai teikia naudą. Sprendimas apie gėrį arba blogį nėra vien individualus, bendrijoje dėl vertinimų būna sutarta. Vis dėlto skirtingų bendrijų sutarimai gali skirtis: „papročiai ir religija ne visų tie patys, kas vieniems šventa, tas kitiems nuodėminga, ir kas vieniems garbinga, tas kitiems gėdinga.“¹⁵ Dažniausia geromis laikomos teigiamos emocijos, nes jos padeda veikti, tobulinti mąstymą, leidžia mėgautis protingu gyvenimu. Savo ruožtu, džiaugsmo ir sielvarto emocijų išsąmoninimas yra gėrio ir blogio pažinimas.

Su veiklumu mąstytojas sieja ir dorybę. Ją Spinoza apibrėžia kaip pačią žmogaus esmę arba prigimtį, „kiek ji tu-

ri galią padaryti ką nors, kas gali būti suprasta vien tik pagal pačios prigimties dėsnius“¹⁶. Tai veikimas pagal adekvacias idėjas, pagal savo protą siekiant naudos. Dorybės pagrindą sudaro pats noras išsaugoti savo būtį, dorybingai elgdamiesi mes pajėgiame pažaboti aistras, pati dorybė yra pasitenkinimas, o ne priemonė jį pelnyti.

Ar yra kas nors, kas, anot Spinozos, peržengtų teisėto elgesio ribas? Šiuo klausimu mąstytojas nėra griežtas. *Politiniam traktate* jis nurodo, kad „prigimtinė visos gamtos, o dėl to ir kiekvieno individo teisė tęsiasi tiek, kiek toli plinta jų galia: vadinasi, visa tai, ką žmogus daro pagal savo prigimties dėsnius, jis vykdo pagal aukštesnę gamtos teisę ir turi gamtos atžvilgiu tiek teisės, kiek turi galios.“¹⁷ Taigi leistinų dalykų ribos sutampa su to kam mes iš prigimties turime galios ribomis. Neleistina tik tai, ko mes pagal savo prigimtį net ir nepajėgtume padaryti. Šiuo aspektu Spinozos mintys vėl primena daug vėlesnę nyčiską gėrio sampratą. Prigimtinę žmogaus teisę mūsų autorius pirmiausiai sieja su polinkiais, norais, o ne su savarankiškais proto sprendimais.

EMOCIJŲ JĖGA IR SIELOS GALIA JOMS

Spinoza prisipažįsta, kad jo filosofijos tikslas esąs nurodyti žmonėms, kaip jie turėtų elgtis, kad būtų laimingi. Savo mokymą apie žmonių jausmus ir veiksmus jis pradeda kreipiniu į tuos, kas yra geriau linkę juos prakeikti ar išjuokti, negu juos suprasti, ir jiems išaiškina, jog šie dalykai turi būti analizuojami griežtu dedukciniu metodu: „aš

žmonių ydas ir paikystes imuosi tirti geometrijos metodu ir noriu pateikti griežtus įrodymus toje srityje, kurią jie paskelbė prieštaraujancia protui, tuščia, absurdiška ir pasibaisėtina. Bet aš remiuosi štai kuo: gamtoje nėra nieko, ką būtų galima laikyti jos yda, nes gamta visada ta pati, ir visur vienas ir tas pats yra jos pajėgumas ir veikimo galia, t.y.

gamtos dėsniai ir taisyklės, pagal kuriuos viskas vyksta ir keičiasi iš vienu formų į kitas, visur ir visada yra tie patys, todėl turi būti vienas ir tas pats ir daiktų, kad ir kokie jie būtų, prigimties supratimo būdas, būtent – remiantis visuotiniais gamtos dėsniais ir taisyklėmis. Taigi neapykantos, pykčio, pavydo ir t.t. emocijos, imamos pačios savaime, išplaukia iš to paties gamtos būtinumo bei pajėgumo kaip ir visos kitos atskirybės, o todėl yra tam tikros jų priežastys, iš kurių jos pažįstamos, ir jos turi tam tikras savybes, tiek pat vertas pažinti, kaip ir savybės bet kurio kito daikto, kurio jau vien stebėjimas mus džiugina. Tad emocijų prigimtį bei jėgą ir sielos galią joms aš aptarsiu tuo pačiu metodu, kuriuo ankstesnėse dalyse aptariau Dievą ir sielą, ir žmonių veiksmus bei potraukius nagrinėsiu lygiai taip pat, lyg būtų kalbama apie linijas, plokštumas ar kūnus.¹⁸

Kaip ir René Descartes'as, Spinoza sistematizuoja sielos būsenas¹⁹, tik vietoj šešių pagrindinių sielos aistrų išskiria tris pagrindines emocijas. Emociją mūsų autorius apibrėžia kaip mąstymo modusą, pasireiškiantį tik tada, kai žmogus turi jį sukėlusią mąstymo sąvoką – idėją. „Emocija, vadinama pasyvia sielos būseną, yra neaiški idėja, kuria siela teigia didesnę arba mažesnę negu anksčiau savo kūno arba kurios nors jo dalies egzistavimo jėgą ir kuriai esant pati siela determinuojama mąstyti veikiau vieną dalyką negu kitą.“²⁰ Šios būsenos yra pasyvios, nes mūsų siela nėra adekvati jų priežastis. Emocija laikytina tuo, kas mumyse vyksta, arba tuo, kas iš mūsų prigimties kyla, o ne tuo,

kaip mes patys susidarome – jas mes patiriame kaip neaiškias ir netikslias idėjas. Nesvarbu, ar mūsų idėjos aiškios ir tikslios, ar neaiškios, mes siekiame išsaugoti savo būtį ir šį savo siekimą įsisaugoniname.

Pamatinė emocija yra troškimas. Filosofo nuomone, pareigos sąvoka yra išvedama iš troškimo sąvokos: pareigos jausmas esąs troškimas daryti gera, atsisirandantis todėl, kad gyvename vado-vaudamiesi protu. Įdomu tai, kad Spinoza troškimą sieja su savisaugos poreikiu ir suartina kiekvieno daikto tvermę su grynai žmogišku įsisaugonintu išlikimo noru. Troškimo sąvoka apima bet kokius siekius, polėkius, potraukius ir norus. Visi jie yra nukreipti į tai, kas padeda mums save išsaugoti. Kitos dvi pagrindinės emocijos yra džiaugsmas ir sielvartas. Džiaugsmą jaučiame kai didėja mūsų sugebėjimas veikti, sielvartą – kai jis mažėja. Visos kitos emocijos yra šių trijų pamatinių emocijų vediniai. Džiaugsmo emociją, būdingą kartu ir sielai, ir kūnui, autorius vadina „malonumu arba linksmumu, o sielvarto emociją – širdgėla arba melancholija“²¹. Meilę jis aiškina kaip džiaugsmą, lydimą išorinės priežasties idėjos; o neapykantą – kaip sielvartą, lydimą išorinės priežasties idėjos. Anksčiau už utilitaristus Spinoza pripažįsta, kad džiaugsmi gali būti skirtingų kokybių: „yra ženklus skirtumas tarp džiaugsmo, kuriam, pavyzdžiui, pasiduoda girtuoklis, ir džiaugsmo, būdingo filosofui“²².

Pačios savaime emocijos nėra nei naudingos, nei žalingos. Dažniau naudingas yra džiaugsmas, meilė, o ne sielvartas, neapykanta, bet ir jų perteklius

gali kliudyti būti imliam daugeliui kitų poveikių. Džiaugsmo emocija lieka pasyvia būsena, nes nors mūsų galia stiprėja, ji nepadidėja tiek, kad siela taptų aktyvia ir žmogus remtųsi proto sprendimu. Geriausia, kad mūsų elgesį determinuotų ne emocijos, bet protingi, tikri ir tvirti sprendimai, tad reikia tobulinti savo protą, kad adekvačiai suvoktume save pačius ir visą pasaulį. Emocijos būna žalingos, jei trukdo mūsų galiai mąstyti. Kol tobulai nepažįstame savęs ir savo emocijų „geriausia, ką galime padaryti, – tai įgyti deramos gyvenenos pagrindą, arba tvirtus gyvenimo principus, juos įsiminti ir nuolat taikyti atskirais gyvenime dažnai pasitaikančiais atvejais, idant šitaip jie plačiai paveiktų mūsų vaizduotę ir visada juos turėtume prieš akis.“²³ Tokiu atveju žinosime, kaip elgtis, netgi pakliuvę į keblią situaciją.

Emocijos gali būti suvaržytos tik stipresnių ir priešingų emocijų, vien teisingas gėrio ir blogio pažinimas emocijų nesuvaržo. „Žmogus gali išsilaisvinti pasiekdamas aukštesnį pažinimo lygį, nes kai jis įgyja žinių, pasyvias idėjas – emocijas pakeičia aktyvus susidomėjimas amžinomis tiesomis.“²⁴ Žmogus turi vengti pasyvių sielos būsenų, o jos liaujasi būti pasyviomis, kai susidarome aiškia ir tikslią idėją. Tad emocijų pažinimas sumažina jų poveikį. Reikia „kiekvieną emociją pažinti, kiek tai įmanoma,

aiškiai ir tiksliai, kad šitaip emocija determinuotų mūsų sielą mąstyti tai, ką ji suvokia aiškiai bei tiksliai ir kuo visiškai pasitenkina, taigi rūpintis pačią emociją atskirti nuo minties apie išorinę priežastį ir susieti su teisingomis mintimis.“²⁵ Protas nereikalauja nieko priešingo mūsų prigimčiai, jis reikalauja save išsaugoti, save mylėti, siekti naudos ir tobulėti. Žmogus gali pažinti substanciją ir per ją jos daiktiškų apraiškų esmę, šis pažinimas yra amžinųjų idėjų pažinimas, o siela, kiek ją sudaro šios idėjos, yra begalinės amžinos substancijos dalelė.

Asketizmas nėra siekiamybė, priešingai, Spinoza rašo, jog „išmintingo vyro dalia – naudotis daiktais ir kiek galima jais mėgautis (tačiau ne iki persisotinimo, nes tai jau ne mėgavimasis). Išmintingam vyrui, sakau, dera pasistiprinti ir atsigalvinti saikingu ir maloniu maistu bei gėrimu, gardžiais kvapais, žydinčių augalų žavumu, apdarais, muzika, kūną lavinančiais žaidimais, teatru ir kitais panašiais dalykais, kuriais kiekvienas gali naudotis be jokios žalos kitam.“²⁶

Kas yra aukščiausias žmogui pasiekiamas gėris? Tai intelektualinė Dievo meilė, kurią Spinoza supranta kaip emociją, nuslopinančią visas nepageidautinas emocijas. Ji yra pažinimo aistra, taigi, viena vertus – aistra, kita vertus, – Dievo arba gamtos pažinimas, t.y. mąstymo aktai.

IŠVADOS

Apibendrindami galime teigti, jog Spinozos etika turi natūralizmo, utilitarizmo ir racionalizmo bruožų. Kaip ir

Aristotelis, mūsų autorius vertybe pripažįsta mąstymo tobulinimą, aukščiausią gėrį mato mintyse apie absoliutą.

Kaip ir epikūriečiai, Spinoza pripažįsta, jog gyvenime verta patirti malonumų. Kaip ir stoikai, pamatiniu gyvenimo principu laiko savausągą bei nurodo, kad geriausiai gyvena tas, kas elgiasi

pagal savo protą ir prigimtį, kad neįmanoma išvengti savo likimo, bet verta pažinti pačius save bei visus mus supančius dalykus ir kantriai iškęsti tai, ko neįmanoma pakeisti.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ B. Spinoza. *Theologico-Political Treatise and Political Treatise*. – New York: Dover Publications, Inc., 1951, p. 194.
- ² Ten pat, p. 105–106.
- ³ B. Spinoza. *Etika*. – Vilnius: Pradai, 2001, p. 253
- ⁴ B. Spinoza. *Theologico-Political Treatise and Political Treatise*. – New York: Dover Publications, Inc., 1951, p. 381.
- ⁵ B. Spinoza. *Etika*. – Vilnius: Pradai, 2001, p. 271.
- ⁶ Ten pat, p. 234.
- ⁷ Žr.: M. Kostyszak. The Attribute of Thinking in Spinoza's *Ethics* and in Heidegger's *What is Called Thinking* // Kontexte – Spinoza und Die Geschichte der Philosophie. Herausgegeben von Henryk Pisarek und Manfred Walther. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2001, p. 306–307.
- ⁸ B. Spinoza. *Etika*. – Vilnius: Pradai, 2001, p. 27.
- ⁹ Ten pat, p. 39.
- ¹⁰ Ten pat, p. 8.
- ¹¹ Ten pat, p. 213.
- ¹² Ten pat, p. 288.
- ¹³ Verta prisiminti tai, jog daug vėliau Nietzsche pačiu skaudžiausiu dalyku laiko ne kančią, bet jos beprasmiškumą suvokimą: „žmogus, tas narsiausias ir ištvermingiausias gyvulys, neatmeta kančios: jis nori jos, jis pats jos ieško, bet su viena sąlyga – kad kas nors nurodytų jam jos prasmę, pasakytų, kad jis kenčia dėl to ir to.“ (F. Nietzsche. *Apie moralės genealogiją*. – Vilnius: Pradai, 1996, p. 183).
- ¹⁴ B. Spinoza. *Etika*. – Vilnius: Pradai, 2001, p. 216.
- ¹⁵ Ten pat, p. 203.
- ¹⁶ Ten pat, p. 219.
- ¹⁷ B. Spinoza. *Theologico-Political Treatise and Political Treatise*. – New York: Dover Publications, Inc., 1951, p. 292.
- ¹⁸ B. Spinoza. *Etika*. – Vilnius: Pradai, 2001, p. 128–129.
- ¹⁹ Santykinai pasyvios sielos būsenos Descartes'o vertime vadinamos aistromis, Spinozos – emocijomis.
- ²⁰ Ten pat, p. 210.
- ²¹ Ten pat, p. 141.
- ²² Ten pat, p. 191.
- ²³ Ten pat, p. 311.
- ²⁴ S. Hampshire. *The Age of Reason*. – New York: A Mentor Book, 1957, p. 103.
- ²⁵ B. Spinoza. *Etika*. – Vilnius: Pradai, 2001, p. 305.
- ²⁶ Ten pat, p. 261–262.